

AVRUPA’NIN HİBRİD REJİMLERİNDE İNSAN HAKLARI VE AB ETKİSİNİN SINIRLARI

Eda KUŞKU SÖNMEZ*
Araştırma Makalesi

Öz

Dünyada insan haklarının durumunu ölçen çeşitli uluslararası endeksler bulunmaktadır. Bu endekslerin sunduğu veriler insan hakları üzerine sistematik karşılaştırmalı analizler yapmayı olanaklı hale getirmiştir. Böyle bir karşılaştırmayı Avrupa’nın hibrid rejimleri özelinde yapmayı hedefleyen bu çalışma, Batı Balkanlar ve Doğu Avrupa’da yer alan 8 ülkeye (Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Ukrayna, Moldova, Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Kosova) odaklanmakta ve Özgürlük Evi’nin Dünyada Özgürlükler (Freedom in the World) endeksinin 2017-2024 raporlarında bu ülkelerle ilgili insan hakları boyutundaki değerlendirmeleri baz almaktadır. Bu ülke grubunun insan hakları açısından gösterdikleri gerileme, ilerleme veya durağanlığın karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bu dönüşümlerin muhtemel nedenlerini tartışan literatüre ışık tutacaktır. Bu ülkelerin tamamının Avrupa Birliği (AB) ile çeşitli seviyelerde entegrasyon süreçleri devam etmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmaya konu olan ülkelerin bazı içsel dinamikleri ile AB süreçlerinin, bu ülkelerde insan haklarının korunmasına etkisi karşılaştırmalı olarak mercek altına alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Batı Balkanlar, hibrid rejimler, demokratik gerileme, Avrupa Birliği

Human Rights in Europe's Hybrid Regimes and the Limits of the EU Influence

Abstract

There are various international indices that measure the status of human rights in the world. The data provided by these indices have made it possible to conduct systematic comparative analysis on human rights. This study aims to make such a

* Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: kuskueda@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2689-3500.
Gönderilme Tarihi: 1 Kasım 2024, Kabul Tarihi: 3 Mart 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

comparison specifically for Europe's hybrid regimes and focuses on 8 countries in the Western Balkans and Eastern Europe (Serbia, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Ukraine, Moldova, North Macedonia, Albania and Kosovo). The analysis is based on the human rights assessments of these countries in the 2017-2024 reports of the Freedom House's Freedom in the World Index. A comparative examination of the decline, progress or stagnation of this group of countries in terms of human rights will shed light on the literature discussing the possible reasons for these transformations. All of these countries are continuing their integration processes with the European Union (EU) at various levels. In this context, some internal dynamics of the countries subject to this study and the impact of EU processes on the protection of human rights in these countries will be examined comparatively.

Keywords: Human rights, Western Balkans, hybrid regimes, democratic backsliding, European Union

Giriş

Hibrid rejim, demokratik ve otoriter özellikleri beraber barındıran rejimleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar'da yer alan bir grup ülke dünyada demokrasi ölçümü yapan endekslerin son yıllardaki raporlarında hibrid rejimler/yarı özgür ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. Demokrasi endekslerindeki değerlendirmelere bakıldığında ve çeşitli akademik çalışmalarda bulgular ışığında, bölgedeki hibrid rejimlerin adeta kalıcılışmakta olduğu gözlemlenmektedir. Bu bölgeye yönelik genişleme stratejisi izleyen AB'nin de bölgedeki istikrarı demokratikleşmenin önüne koymakta olduğu, bu ülkelerdeki siyasi elitlerin Avrupalılaşma kisvesi altında güçlerini pekiştirdikleri, alttan gelen talepleri bertaraf edebildikleri ve tüm bu dinamiklerin bu ülkeleri adeta birer istikrar rejimine (*stabilitocracy*) dönüştürdüğü gözlemlenmiştir.¹

AB'nin demokratikleşmeyi teşvik edici olduğu düşünülen ve AB üyeliğine giden yolda farklı kriterler çerçevesinde yapılandırılmış müzakere yürütme, adaylık ve potansiyel adaylık gibi süreçlerine rağmen, Doğu Avrupa ve Batı Balkanlarda yer alan pek çok ülkenin demokrasi ile otoriterlik arasındaki gri alanda tökezlemekte olduğu görülmektedir. AB'nin bölge ülkelerindeki demokratikleşmeye etkisini inceleyen literatüre bakıldığında, AB'nin uygulamakta olduğu demokratikleşmeyi motive edici araçların

¹ Licia Cianetti, James Dawson, ve Seán Hanley, "Rethinking 'democratic backsliding' in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland", içinde *Rethinking "Democratic Backsliding" in Central and Eastern Europe* (Routledge, 2019).

yetersiz kaldığı,² AB'nin bölgede ancak minimal demokrasiyi teşvik edebildiği³ ve bu durumun çeşitli faktörler ile ilişkilendirildiği görülmektedir. AB'ye katılımın demokrasi şartına bağlanmış olması geçmiş genişleme dalgalarında önemli bir etkiye sahip iken, üyelik perspektifinin uzak bir ihtimale dönüşmesi AB'nin aday ülkelerinde bu süreçlerin yavaşlamasını⁴ ve demokrasiden geriye gidişlerin engellenemediği bir noktaya gelinmesini beraberinde getirmiştir.

Çalışmaya dahil edilen ülkeler özelinde bakıldığında, AB müzakere çerçevesindeki değişikliklerin ve bölgedeki istikrarsız koşullarının etkisinin ön plana çıktığı, dolayısıyla AB'nin yeni genişleme süreçlerinin eski genişleme süreçleriyle kıyaslandığında çok daha yavaş ilerlediği gözlemlenmektedir. Bölgede son yıllarda yaşanmakta olan demokratik gerileme ve durgunluk süreçleri, AB'nin dönüştürücü etkisini çalışan literatürün son derece eleştirel bir yaklaşım içerisine girmesine sebep olmuştur.

İşte bu arka planda bu çalışma, Batı Balkanlar ve Doğu Avrupa'da yer alan AB adayı 8 ülkenin tamamında yaşanan insan hakları dönüşümlerine karşılaştırmalı olarak odaklanmakta ve bu dönüşümlerdeki farklılaşmanın ülkelerin farklı seviyelerdeki AB süreçleri ile ilişkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda çalışmanın birinci bölümde AB'nin bölgeye yönelik etkisini konu alan literatürün bulguları değerlendirilecektir. İkinci bölümde, hibrid rejimlerin tespiti ve bu ülkelerdeki insan haklarının durumunun tahlili için çalışmada uygulanan metodoloji üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde, karşılaştırmaya konu olan ülkelerde insan haklarının durumunun nasıl ve ne ölçüde dönüştüğü ve bunun AB süreçleri ile ilişkisi analiz edilecektir.

² Tanja A. Börzel, "When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe", içinde *European Integration and Transformation in the Western Balkans* (Routledge, 2013).

³ Birgül Demirtaş, "AB'nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar'da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar", içinde *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri Atılım 30. Yıl Armağanı* (Ankara Üniversitesi Yayınları, 2018).

⁴ Fulya Akgül Durakçay ve Sedef Eylemer, "Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki: Temel Stratejiler ve Yaklaşımlar", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 21, sy 1 (05 Ağustos 2022): 1-42, <https://doi.org/10.32450/aacd.1148588>.

I. AB'nin Bölgedeki Rejim Dönüşümlerine Yönelik Etkisi

AB'nin yeniden tasarlanmış olan müzakere süreçlerinin geçmiştekilere nazaran daha talepkâr ve üyelik vaadinin daha az güvenilir olduğu görülmektedir.⁵ Artan sayıda çalışma, AB'nin demokrasi teşviki politikalarının etkisizliğine odaklanmakta ve bunun muhtemel sebepleri tartışılmaktadır.⁶ AB koşulluluk ilkesi, önceki genişleme dalgaları ile kıyaslandığında günümüzde müzakereleri sürmekte olan ülkeler için daha etkisiz hale gelmiştir.

AB'nin 2018'de kararlaştırılan Batı Balkanlar Stratejisi ile istikrar ve demokrasinin eş zamanlı gözetileceği yönündeki yaklaşım doğrultusunda bazı bölge ülkelerinin AB süreçleri hızlandırılmıştır. Ancak bu stratejinin başarısızlığını ortaya koyan çalışmalarında Smith vd. AB'nin bölgede istikrarı öncelikli bir hedef olarak belirlemesini ve demokratik gerilemelerine rağmen Batı Balkanlardaki rejimleri meşrulaştırmasını eleştirmiş ve AB'nin bölgeyi demokratikleştirme stratejisinin etkisiz kaldığını savunmuştur.⁷ AB'nin bölgeye yönelik genişleme taahhütlerini gerçekleştirme konusundaki isteksizliği de, AB'nin demokratikleşme stratejisinin başarısını olumsuz etkileyen bir başka faktör olarak vurgulanmaktadır.⁸ AB'nin taahhütleri kadar,

⁵ Frank Schimmelfennig ve Ulrich Sedelmeier, "The Europeanization of Eastern Europe: the external incentives model revisited", *Journal of European Public Policy* 27, sy 6 (02 Haziran 2020): 814-33, <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1617333>.

⁶ Murat Önsoy ve Gürol Baba, "One Size Does Not Fit All: An Analysis of US and EU Democracy Promotion in the Western Balkans", *Gazi Akademik Bakış* 11, sy 22 (10 Haziran 2018): 15-39, <https://doi.org/10.19060/gav.437759>; Adea Gafuri ve Meltem Muftuler-Bac, "Caught between stability and democracy in the Western Balkans: a comparative analysis of paths of accession to the European Union", *East European Politics* 37, sy 2 (03 Nisan 2021): 267-91, <https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1781094>; Doris Malaj ve Elena Polo, "An Evidence-Based Analysis of The EU's Hampered Transformative Power In The Western Balkans", *Journal of Liberty and International Affairs* 9, sy 3 (2023): 215-33, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1210090>; Jonilda Rrapaj Kolasi, "Balkanlarda Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikalarının Sınırlılıkları: Yakınsama ve Yol Ayrımı Arasında Arnavutluk", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 16 Mayıs 2024, 1-23, <https://doi.org/10.33630/ausbf.1319620>.

⁷ Nicholas Ross Smith, Nina Markovic Khaze, ve Maja Kovacevic, "The EU's stability-democracy dilemma in the context of the problematic accession of the Western Balkan states", *Journal of Contemporary European Studies* 29, sy 2 (03 Nisan 2021): 169-83, <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1823823>.

⁸ Smith, Markovic Khaze, ve Kovacevic; Milenko Petrovic ve Nikolaos Tzifakis, "A geopolitical turn to EU enlargement, or another postponement? An

aday ülkelere demokratikleşme yolunda sağladığı rehberlik, öneri ve süreç takibinin de kritik öneme sahip olduğunun altı çizilmelidir. Zweers vd., bağımsız yargı ve medya özgürlüklerini tesis edebilmek adına AB'nin aday ülkelerden tam olarak ne tarz düzenlemeler yapmaları gerektiği ile ilgili net önerilerde bulunması gerektiğini, aksi taktirde AB'nin bu ülkelerdeki uyumu izlemeye başarısız hale geldiğini savunmaktadır.⁹ Eski Sovyet ülkelerine yönelik çalışmasında Shyrokykh, AB'nin zorlayıcı önlemlerinin insan hakları reformları üzerinde etkili olduğu, ancak AB çıkarlarının çatışması durumunda bu reformların baltalandığı sonuçlarına varmaktadır.¹⁰ Bir başka çalışmasında Shyrokykh, AB'nin dış yardımlarının hibrid rejimlerde insan hakları durumunu kötüleştirici etkisi olduğuna dikkat çekmektedir.¹¹ AB etkisini Arnavutluk örneğinde analiz eden Kolasi'ye göre AB'nin demokrasi teşviki, AB tarafından talep edilen neo-liberal dönüşüm neticesinde baltalanmıştır.¹² Kolasi'nin ifadesiyle, AB süreçlerinde “kurulan hukuk devleti, ekonomik reformları demokratik baskılardan koruduğu ölçüde, otoriter uygulamalara da yol açmıştır.”¹³ Anghel ve Džankić'e göre ise, Balkan ülkelerinin siyasi elitleri AB süreçlerindeki siyasi koşulları yerine getirmeden yalnızca retorik olarak bu süreçlere sadık kalacaklarını ifade etmekte ve kendi siyasi hedefleri için bu süreçleri kullanmaya devam etmektedir.¹⁴

AB ile uzun yıllardır müzakereler yürüten Türkiye ve Sırbistan gibi ülkelerdeki anti-demokratik meydan okumalara paralel olarak Avrupalılıktan

introduction”, *Journal of Contemporary European Studies* 29, sy 2 (03 Nisan 2021): 157-68, <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1891028>.

⁹ Wouter Zweers vd., “The EU as a Promoter of Democracy or ‘Stabilitocracy’ in the Western Balkans?” (The Clingendael Institute, Şubat 2022), https://www.thinkforeurope.org/wp-content/uploads/2022/02/The-EU-as-a-promoter-of-democracy-or-stabilitocracy_2eproef.pdf.

¹⁰ Karina Shyrokykh, “Compromising on Values? Human Rights Pressure and Competing Interests of the European Union in the Former Soviet States”, *European Foreign Affairs Review* 23, sy 1 (01 Şubat 2018), <https://kluwerlawonline.com/api/Product/CitationPDFURL?file=Journals\EERR\EERR2018007.pdf>.

¹¹ Karina Shyrokykh, “Effects and side effects of European Union assistance on the former Soviet republics”, *Democratization* 24, sy 4 (07 Haziran 2017): 651-69, <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1204539>.

¹² Rrapaj Kolasi, “Balkanlarda Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikalarının Sınırlılıkları”.

¹³ Rrapaj Kolasi.

¹⁴ Veronica Anghel ve Jelena Džankić, “Wartime EU: consequences of the Russia – Ukraine war on the enlargement process”, *Journal of European Integration* 45, sy 3 (03 Nisan 2023): 487-501, <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2190106>.

uzaklaşma (*de-Europeanization*) şeklinde tarif edilen AB'nin siyasi, normatif ve idari etkisinden uzaklaşılacak süreçler yaşanmıştır. Literatürdeki bazı çalışmalar, demokratik gerileme ve Avrupalılıktan uzaklaşmayı karşılıklı etkileşim içerisinde olan süreçler olarak değerlendirmektedir.¹⁵ Avrupalılıktan uzaklaşmanın analizinin, bu süreç öncesinde belli düzeyde Avrupalılaşma gerçekleştiği nispette anlamlı olduğunu ifade etmek gerekir.¹⁶ Bu kavramın, AB müzakereleri yakın dönemde başlamış olan Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerin AB ile uyumsuzluğunu tahmin etmede anlamlı bir analitik araç olma özelliği taşımadığı söylenebilir. AB'nin bu ülkelere yönelik ilgi ve alakası Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında daha fazla artmış görünmektedir, ancak demokratik reformların gerçekleştirilmesi ve insan haklarının korunması özellikle Ukrayna'da problemli hale gelmiştir.

Rusya'nın bölgede artan varlığı, bölge ülkelerinin kendi aralarında süren anlaşmazlıkları ve bazı ülkelerde ayrılıkçı bölgelerin bulunması gibi çeşitli sorunların yarattığı istikrarsızlık, AB'nin bölgeye yönelik etkisini zayıflatmaktadır.¹⁷ Juncos'a göre 2014 sonrası dönemden başlayarak, AB'nin Ukrayna stratejisinde güvenlik ve dayanıklılığın öne çıktığı görülmektedir.¹⁸ 2022'de Rusya-Ukrayna Savaşı'nın etkisinde Ukrayna'daki AB reform süreçleri ağır biçimde baltalanmış, Ukrayna örneği diğer bölge ülkelerinden farklılaşmıştır. Bu süreçte Rusya ile ilişkilerini iyi tutmak isteyen Sırbistan, savaş sonrası AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırım kararlarına katılmamıştır. Bu bağlamda, Rusya-Ukrayna savaşının, Rusya ile ilişkilerini iyi tutmak isteyen diğer bazı AB aday ülkelerin AB ile entegrasyon süreçlerini dolaylı olarak problemli hale getirdiği görülmektedir. Kosova'nın AB ülkelerinin bir kısmı tarafından tanınmaması ve Bosna-Hersek'te yaşayan Sırpların

¹⁵ Luca Tomini ve Seda Gürkan, "Contesting the EU, Contesting Democracy and Rule of Law in Europe. Conceptual Suggestions for Future Research", içinde *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*, ed. Astrid Lorenz ve Lisa H. Anders, Palgrave Studies in European Union Politics (Cham: Springer International Publishing, 2021), <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>; Adam Szymański, "De-Europeanization and De-Democratization in the EU and Its Neighborhood", *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 15, sy 2 (2017): 187-211, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=899119>.

¹⁶ Patrick Müller, Karolina Pomorska, ve Ben Tonra, "The Domestic Challenge to EU Foreign Policy-Making: From Europeanisation to de-Europeanisation?", *Journal of European Integration* 43, sy 5 (04 Temmuz 2021): 519-34, <https://doi.org/10.1080/07036337.2021.1927015>.

¹⁷ Anghel ve Džankić, "Wartime EU".

¹⁸ Ana E. Juncos, "Resilience as the new EU foreign policy paradigm: a pragmatist turn?", *European Security* 26, sy 1 (02 Ocak 2017): 1-18, <https://doi.org/10.1080/09662839.2016.1247809>.

bağımsızlık talepleri bölgedeki diğer önemli ihtilaflar arasında sayılabilir. Bu tarz girift ilişkiler düşünüldüğünde, genişlemeyi Balkanlara yönelik bölgesel bir strateji olarak uygulamanın AB açısından giderek sorunlu hale geldiği anlaşılmaktadır. Atatorun ve Veziroğlu'na göre, AB daha önceki genişlemelerde ince eleyip sık dokurken, Moldova ve Ukrayna örneklerinde ezberleri bozmuştur.¹⁹ Yazarlar, başka ülkeler ile çatışmalar yaşayan ülkelere adaylık statüsü verilmesinin, Rusya'nın işgaline cevaben bir silah olarak kullanıldığını, bu hamlenin son derece reaksiyoner ve güvenlikçi olduğunu, dolayısıyla AB'nin kuruluş felsefesi olan liberal kozmopolitizm ile bağdaşmadığını ileri sürmektedir.²⁰ Rusya'nın Ukrayna'yı geniş çaplı işgalinin ardından AB'nin genişleme konusundaki stratejisinin değiştiğini vurgulayan bir başka çalışmada Raik vd., bu işgale cevaben AB'nin jeopolitik bir aktör olarak Rusya ile rekabete girdiğini, Ukrayna'ya yönelik askeri yardımları içeren sert güç unsurlarını devreye soktuğunu ve Ukrayna ile müzakerelere başlanarak AB'nin gelecekteki sınırları ile ilgili net bir duruş sergilediğini ifade etmektedir.²¹ Dolayısıyla, Ukrayna örneğinde AB'nin genişleme stratejisi bir kez daha form değiştirmiş, ülkedeki demokratik reform süreçlerindense AB'nin jeopolitik hedef ve çıkarları öncelenmiş ve AB'nin normatif gücü sorgulanır hale gelmiştir. Çeşitli yazarların işaret ettiği gibi Ukrayna örneğinde Rusya'nın işgaline karşı olağanüstü tedbirler alınması gerekliliği Ukrayna'daki reform süreçlerinin ikinci plana bırakılması sonucunu doğurmuştur.

II. Hibrid Rejimlerde İnsan Hakları Durumunun Tespiti

Demokrasi ve otoriterlik arasındaki gri alanın tanımlanması demokratikleşme literatürünün en zorlandığı konuların başında gelmekte ve demokrasinin ölçüldüğü endekslerce farklı tanımlamalar tercih edilmektedir. Bu tarz rejimler, seçimli demokrasi,²² yarışmacı otoriterlik,²³ arızalı

¹⁹ Mustafa Atatorun ve Sinan Veziroğlu, "Liberal Kozmopolitizm ve Avrupa Birliği : Ukrayna ve Moldova'nın Adaylık Statüsü Üzerine Bir Eleştiri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 23, sy 1 (06 Haziran 2024): 1-32, <https://doi.org/10.32450/aacd.1368657>.

²⁰ Atatorun ve Veziroğlu.

²¹ Kristi Raik vd., "EU Policy towards Ukraine: Entering Geopolitical Competition over European Order", *The International Spectator* 59, sy 1 (02 Ocak 2024): 39-58, <https://doi.org/10.1080/03932729.2023.2296576>.

²² Larry Diamond, *Developing Democracy: Toward Consolidation* (JHU Press, 1999).

²³ Steven Levitsky ve Lucan A. Way, "Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy* 13, sy 2 (2002): 51-65, <https://muse.jhu.edu/pub/1/article/17196>.

demokrasi,²⁴ hibrid rejim,²⁵ *illiberal* demokrasi²⁶ ve geçiş rejimi²⁷ gibi çok çeşitli tanımlamalar üzerinden sınıflandırılmaktadır. Bu tanımlamaların bazılarında insan haklarının durumunun, bazılarında ise demokrasinin seçimler boyutundaki durumun daha fazla dikkate alındığı görülmektedir.

Günümüzde demokratikleşme disiplini, rejimleri sınıflandırırken farklı göstergeleri değerlendirmeye katarak demokrasi ölçümü konusunda büyük mesafe kat eden bazı endekslere müracaat etmektedir. Bu endeksler barındırdıkları ölçüm problemlerine rağmen demokrasi konusundaki araştırmalar için değerli birer karşılaştırmalı veri kaynağı teşkil etmektedir. Özgürlük Evi (*Freedom House*) endeksi dünyadaki rejimleri seçimler ve insan hakları olmak üzere iki ana boyutta ve toplamda 100 puan üzerinden değerlendirmelere tabi tutmaktadır. Özgürlük Evi metodolojisi²⁸ incelendiğinde, ülkelerin temelde özgür, yarı özgür ve özgür olmayan ülkeler şeklinde sınıflandırıldıkları görülmektedir. Yarı özgür kavramı demokrasi ve otoriterlik arasında yer alan hibrid rejimleri karşılayan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmaya dahil edilen tüm ülkeler, Özgürlük Evi'nin 2024 raporunda yarı özgür ülkeler olarak sınıflandırılmıştır.

Dünyada demokrasi ölçümü yapan bir başka endeks, *The Economist* dergisinin araştırma bölümü *Economist Intelligence Unit* (EIU) tarafından oluşturulmuştur. Bu endeks, seçim süreci ve çoğulculuk, sivil özgürlükler, devlet fonksiyonları, politik katılım ve politik kültür başlıkları altında yapılan değerlendirmeler üzerinden 167 ülkeyi tam demokrasi, kusurlu demokrasi, hibrid rejim ve otoriter rejim olarak sınıflandırmaktadır.²⁹ Bu endeksin son raporuna göre Karadağ, Sırbistan, Moldova, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya kusurlu demokrasiler; Ukrayna ve Bosna Hersek hibrid rejimler

²⁴ Wolfgang Merkel, "Embedded and Defective Democracies", *Politička misao : časopis za politologiju* 41, sy 3 (2004): 80-104, <https://hrcak.srce.hr/en/clanak/35657%3F>.

²⁵ Mikael Wigell, "Mapping 'Hybrid Regimes': Regime Types and Concepts in Comparative Politics", *Democratization* 15, sy 2 (01 Nisan 2008): 230-50, <https://doi.org/10.1080/13510340701846319>.

²⁶ Fareed Zakaria, "The Rise of Illiberal Democracy", *t.y.Foreign Affairs* 76, sy 6 (Nov/Dec 1997).

²⁷ Leonardo Morlino, "Are There Hybrid Regimes? Or Are They Just an Optical Illusion?", *European Political Science Review* 1, sy 2 (Temmuz 2009): 273-96, <https://doi.org/10.1017/S1755773909000198>.

²⁸ "Freedom in the World Research Methodology", Freedom House, erişim 23 Ekim 2024, <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>.

²⁹ "Democracy Index 2023", Economist Intelligence Unit, erişim 23 Ekim 2024, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>.

olarak sınıflandırılmış, Kosova için ise bir değerlendirme yapılmamıştır.³⁰ Demokrasi ölçümü konusunda araştırmacıların başvurduğu bir diğer endeks *V-Dem* endeksidir.³¹ Ülkeleri liberal demokrasi, seçimli demokrasi, seçimli otoriterlik ve kapalı otokrasiler olarak sınıflandıran bu endeksin 2023 raporuna göre, Moldova, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Arnavutluk seçimli demokrasiler; Sırbistan ve Ukrayna ise seçimli otoriter ülkeler olarak sınıflandırılmış; Bosna Hersek ve Arnavutluk için ise demokrasi ve otoriterlik arasındaki gri alanda yer aldıkları değerlendirme yapılmıştır.³²

Bu çalışma, Avrupa bölgesinde yer alan yarı özgür/hibrid rejimlerin insan hakları açısından mukayesesi için insan hakları boyutunda daha kapsamlı bir tahlile elverişli olan Özgürlük Evi'nin 2017-2024 verilerini baz almaktadır. Özgürlük Evi, demokrasi ölçümlerinde insan hakları boyutuna (toplamda 100 üzerinden 60 puan ile) daha fazla ağırlık vermektedir. Özgürlük Evi'nin 2024 raporuna göre dünya genelinde 195 ülkeden 56'sı yarı özgür olarak sınıflandırılmıştır. Toplam güncel özgürlük puanları 49-69 aralığında değişen Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar bölgesinde yer alan 8 ülke bu çalışmaya dahil edilmiştir ve bu ülkelerin tamamı yarı özgür statüsündedir (Tablo 1).

Tablo 1. Avrupa'nın Hibrid Rejimleri ve Toplam Özgürlük Puanları³³

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ukrayna	61	62	60	62	60	61	50	49
Bosna-Hersek	55	55	53	53	53	53	52	51
Sırbistan	76	73	67	66	64	62	60	57
Kosova	52	52	54	56	54	56	60	60
Moldova	62	61	58	60	61	62	62	61
Kuzey Makedonya	57	58	59	63	66	67	68	67
Arnavutluk	68	68	68	67	66	67	67	68
Karadağ	69	67	65	62	63	67	67	69

Tablo 1'deki karşılaştırmaya göre, toplam özgürlükler puanı açısından en iyi durumda olan Karadağ ile listenin sonuncusu konumundaki Ukrayna arasındaki uçuruma rağmen, bu iki ülkenin de yarı özgür statüsünde

³⁰ "Democracy Index 2023".

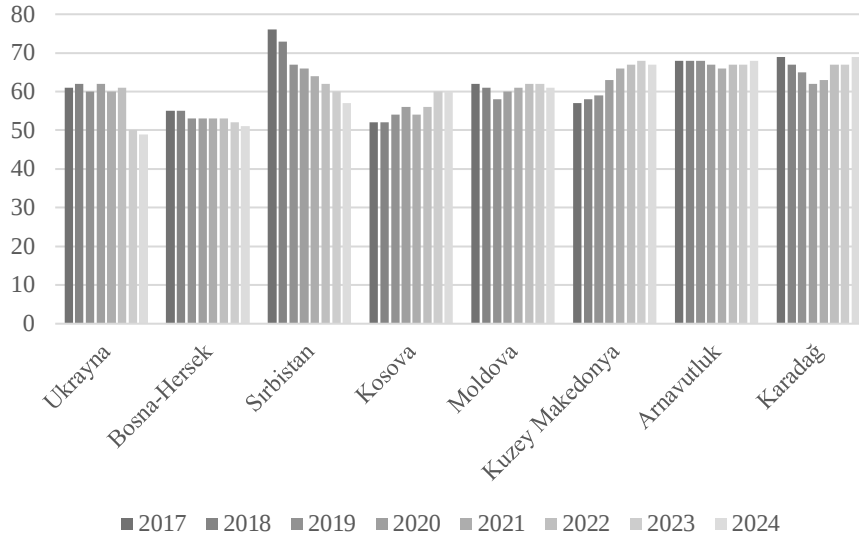
³¹ "V-Dem", erişim 23 Ekim 2024, <https://www.v-dem.net/>.

³² "Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot", erişim 01 Kasım 2024, https://www.v-dem.net/documents/44/v-dem_dr2024_highres.pdf.

³³ Tablodaki veriler bir önceki yıldaki gelişmeleri değerlendiren Özgürlük Evi raporlarına göre derlenmiştir. Örneğin, 2017'de yayınlanan raporda alınan puanlar, ülkelerin 2016'daki performansını göstermektedir.

gösterildiklerini ifade etmek gerekir (Tablo 1). Karadağ, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya, diğer bölge ülkelerine nazaran daha ileri bir özgürlükler düzeyine erişerek, özgür ve yarı özgür ülkeler kategorilerinin sınırında yer almıştır (Tablo 1).

Grafik 1. Toplam Özgürlük Puanları Değişimi, 2017-2024

Karadağ, AB ile müzakerelerine Haziran 2012’de başlamış ve 33 müzakere başlığını açarak AB sürecinde ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Karadağ’ın 2021’e gelindiğinde 2017’deki özgürlük puanı seviyesinin çok gerisine düşmesi ve bu seviyeyi aşan bir gelişme gösterememesi, AB müzakere sürecinin bu ülkedeki demokratikleşmeye etkisi açısından düşündürücüdür. Müzakere süreçlerine 2022’de başlayan Arnavutluk ve Kuzey Makedonya’nın 2017’den bu yana toplam özgürlükler performanslarındaki dönüşüm incelendiğinde, Kuzey Makedonya’nın müzakereler başlayıncaya kadar hızlı bir yükseliş trendine girdiği (+10), ancak Arnavutluk’un toplam özgürlükler puanının 2017’den 2024’e herhangi bir artış göstermediği görülmektedir (Tablo 1). AB ile müzakerelerinde 10 yılı geride bırakan Sırbistan’ın genel demokrasi puanındaki düşüş (-19) diğer tüm bölge ülkelerinden fazla olmuştur (Grafik 1). Sırbistan 2017’de 76 puan ile özgür ülke statüsünde iken, 2024’teki değerlendirmede 57 puan ile yarı-özgür statüsüne gerilemiştir. Böylelikle Sırbistan’ın toplam özgürlükler puanı Kosova gibi potansiyel aday konumundaki bir ülkenin de gerisine düşmüştür.

Tablo 2. 2024 Özgürlük Puanları ve AB Genişleme Sürecindeki Durum

	2024 Özgürlük Puanı	AB Sürecinde Durumu	Müzakerelerin Başlama Tarihi	
Ukrayna	49	Müzakere eden	Haziran	2024
Bosna-Hersek	51	Aday	Aralık	2022
Sırbistan	57	Müzakere eden	Ocak	2014
Kosova	60	Potansiyel aday	Aralık	2022
Moldova	61	Müzakere eden	Haziran	2024
Kuzey Makedonya	67	Müzakere eden	Mart	2022
Arnavutluk	68	Müzakere eden	Haziran	2022
Karadağ	69	Müzakere eden	Haziran	2012

Çalışmaya konu olan ülkelerin tamamının AB adaylık veya müzakere süreçleri çeşitli seviyelerde devam etmektedir (Tablo 2). Ukrayna'nın toplam özgürlükler puanı 2024'te 49 puan seviyesine gerilemiş ve Ukrayna bölgedeki en düşük puana sahip ülke haline gelmiştir (Tablo 1). Kosova +8 puan ve Kuzey Makedonya +10 puanlık performans dönüşümleri ile diğer bölge ülkelerinden ayrılmış, son yıllarda bölgenin demokratikleşme yönünde pozitif ilerleme gösteren ülkeleri olmuşlardır (Grafik 1).

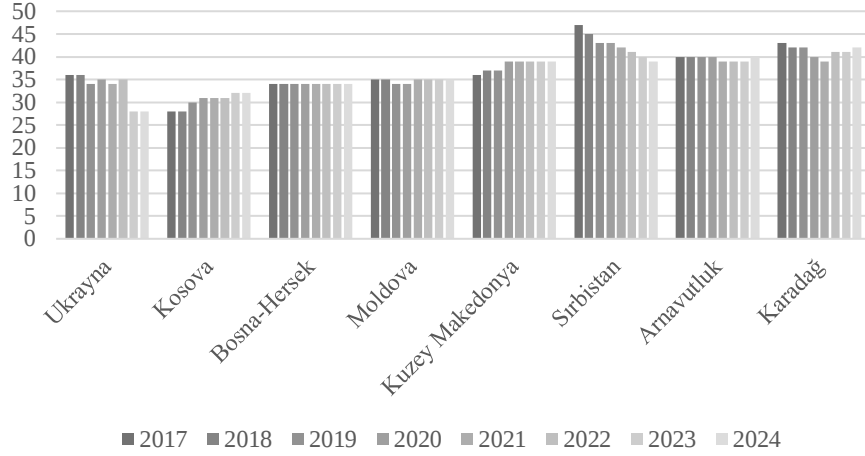
III. İnsan Hakları Boyutunda Performans Karşılaştırması

Çalışmaya konu olan ülkelerin insan hakları puanlarındaki mukayeseli dönüşümler Tablo 3 ve Grafik 2'de verilmiştir. İnsan hakları boyutunda, 2017-2024 arası dönemde Ukrayna'nın (-8), Sırbistan'ın (-8) ve Karadağ'ın (-1) gerileme gösterdiği; Bosna-Hersek ve Moldova ve Arnavutluk gibi ülkelerde herhangi bir ilerlemenin kaydedilemediği; Kosova (+4) ve Kuzey Makedonya'daki (+3) ilerlemenin ise bu ülkelerin özgür statüsüne ulaşmak için katetmeleri gereken mesafe düşünüldüğünde son derece yavaş ve sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır (Tablo 3).

Tablo 3. İnsan Hakları Boyutunda Performans Dönüşümü, 2017-2024

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ukrayna	36	36	34	35	34	35	28	28
Kosova	28	28	30	31	31	31	32	32
Bosna-Hersek	34	34	34	34	34	34	34	34
Moldova	35	35	34	34	35	35	35	35
Kuzey Makedonya	36	37	37	39	39	39	39	39
Sırbistan	47	45	43	43	42	41	40	39
Arnavutluk	40	40	40	40	39	39	39	40
Karadağ	43	42	42	40	39	41	41	42

Ülkelerin genel özgürlükler puanı üzerinden yapılan sıralama ile kıyaslandığında, bölge ülkelerinin insan hakları boyutundaki performans sıralamalarının daha farklı gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 1 ve Tablo 3). AB ile müzakereleri uzun yıllardır süren Karadağ insan hakları boyutundaki ilerleme açısından da başı çekmektedir. AB müzakereleri görece erken başlayan Sırbistan'ın son yıllardaki gerilemeye rağmen, insan hakları boyutunda diğer bölge ülkelerinden daha iyi bir durumda olması, AB süreçleri ve insan hakları boyutundaki ilerleme arasındaki paralelliğe işaret etmektedir (Grafik 2).

Grafik 2. İnsan Hakları Boyutunda Performans Dönüşümü, 2017-2024

AB süreçlerindeki ilerlemede aday ülkelerdeki insan haklarının durumunun özellikle dikkate alındığı bilinmektedir. AB süreçlerinde daha ileri aşamalara taşınan ülkelerin insan hakları boyutunda daha iyi performans gösteren ülkeler oldukları görülmektedir (Grafik 2).

Özgürlük Evi endeksi insan hakları ile ilgili puanlamasını 4 ana gösterge üzerinden yapılan değerlendirmelere dayandırmaktadır. Bunlar, hukukun üstünlüğü (4 soru), ifade ve inanç özgürlüğü (4 soru), örgütlenme özgürlüğü (3 soru), kişisel özerklik ve bireysel özgürlükler (4 soru) olarak belirlenmiştir. Bu çalışma, ilerleyen kısımlarda bölge ülkelerinin insan haklarının çeşitli boyutlarında son yıllarda yaşadıkları değişimleri karşılaştırmaya ve bu değişimlerde hangi benzer faktörlerin açıklayıcı olabileceğine odaklanmaktadır.

A. Hukukun Üstünlüğü Boyutunda Performans Karşılaştırması

Hukukun üstünlüğü hem dünyada demokrasiyi ölçen endekslerde hem de AB süreçlerinde ön planda yer alan bir başlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Komisyonu, 2020'den itibaren Avrupa'da hukukun üstünlüğü ile ilgili durum değerlendirmesi yapan raporlar dizisi yayınlamaya başlamıştır. Başlangıçta yalnızca üye ülkelerdeki hukukun üstünlüğü ile ilgili durumun gözlemlenmesini konu alan bu raporlar, 2024'te AB ile müzakere yürütmekte olan Karadağ, Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Sırbistan'a genişletilmiştir. Bu genişleme, AB'nin aday ülkelerdeki hukukun üstünlüğü ile ilgili gelişmeleri daha sıkı takibe aldığını göstermektedir. Komisyon, son raporunda 2022'den itibaren üye devletlere yapılan hukukun üstünlüğü ile ilgili reform tavsiyelerinin 2023'te %65'ine yakınının, 2024'te ise %68'inin gerçekleştirildiği istatistiklerini paylaşmıştır.³⁴ Bu durum üye ülkelerce Komisyon tavsiyelerinin kayda değer ölçüde dikkate alındığını, bu bağlamda müzakere yürüten ülkelerin 2024'ten itibaren rapora eklenmesi ile bu ülkelerdeki hukukun üstünlüğü durumunun karşılaştırılabilir bir biçimde izlenmesinin mümkün hale geleceğini göstermektedir.

Çalışmaya konu olan ülkeler son yıllarda hukukun üstünlüğü açısından durağan bir sürece girmişlerdir (Tablo 4). Bu konuda sınırlı bir ilerleme gösterebilen Karadağ, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya haricinde bölgede

³⁴ European Commission, 2024 Rule of Law Report: The rule of law situation in the European Union, erişim 23 Ekim 2024, https://commission.europa.eu/publications/2024-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en.

hukukun üstünlüğü açısından olumlu bir gelişme bildirilmemiştir (Tablo 4). Karadağ'da 2016'da darbe planlamakla suçlananlar aleyhine gerçekleşen dava süreçlerinin şeffaf bir şekilde işletilmemesi ile ülkenin puanı 2020'de düşürülmüştür. Ancak daha sonra Anayasa Mahkemesi'ne yapılan yeni atamalar sayesinde bekleyen çok sayıda insan hakları davalarının görüşülmeye başlaması 2024'teki raporda ülkenin hukukun üstünlüğü performansına pozitif etki eden bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Hukukun üstünlüğü boyutunda, Karadağ ile ilgili dikkat çekilen diğer konular arasında ülkedeki cezaevi koşullarının olumsuzluğu, çeşitli azınlık gruplara, LGBT+ bireylere ve kadınlara yönelik ayrımcılık sayılabilir.³⁵

Tablo 4. *Hukukun Üstünlüğü Boyutunda Performans Dönüşümü*

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ukrayna	6	6	7	6	6	4	4
Kosova	6	6	6	6	6	6	6
Moldova	6	6	6	6	6	6	6
Bosna-Hersek	7	7	7	7	7	7	7
Kuzey Makedonya	8	8	9	9	9	9	9
Sırbistan	9	9	9	9	9	9	9
Arnavutluk	9	9	9	9	9	9	10
Karadağ	10	10	9	9	9	9	10

Hukukun üstünlüğü boyutunda gelişme gösteren bir diğer ülke olan Arnavutluk'ta, 2021'de yapılan yargı reformu olumlu değerlendirilmiştir. Bu tarz düzenlemelerin, müzakerelerin başlamasının hemen öncesinde gerçekleşmesi, AB'ye üyelik perspektifinin Arnavutluk'taki hukukun üstünlüğü reformlarına yönelik bir motivasyon kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. AB'nin 2024 Hukukun Üstünlüğü Raporu Arnavutluk'ta yargılamaların uzunluğu ve adalet sistemi kaynaklarının yetersizliği gibi olumsuzluklara dikkat çekmiştir.³⁶ Ülkenin, yargı üzerindeki siyasi baskılar, kötü cezaevi koşulları ve çeşitli gruplara yönelik ayrımcılık açısından bölge geneliyle benzerlik gösterdiği görülmektedir.³⁷ Ülkenin bazı bölgelerinde örf

³⁵ "Montenegro: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2024>.

³⁶ European Commission.

³⁷ "Albania: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2024>.

ve âdet hukukunun uygulanması Arnavutluk'a özgü bir olumsuzluk olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸

Bölgede hukukun üstünlüğü açısından olumlu değişim gösterebilen bir diğer ülke Kuzey Makedonya olmuştur. Ülkedeki etnik çatışmaların azalması 2020'de +1 puan değişikliği getirmiştir. Kuzey Makedonya'da yargıya siyasi müdahale, kötü cezaevi koşulları, çeşitli etnik gruplara, LGBT+ bireylere ve istihdamda Arnavut ve Romanlara yönelik ayrımcılığın gözlemlendiği ifade edilmiştir.³⁹ Hukukun üstünlüğü açısından sürmekte olan olumsuzluklara rağmen, Kuzey Makedonya'nın AB ile müzakereleri Mart 2022'de başlamıştır. AB'nin 2024 Hukukun Üstünlüğü Raporu'nda Kuzey Makedonya için Yargı Konseyinin işleyişi ve bağımsızlığı açısından duyulan endişeler ile savcı ve hakimlerin atamalarına ilişkin kriterlerin net olmayışı gibi problemlere işaret edilmektedir.⁴⁰

Hukukun üstünlüğü performansı son yıllarda durağan bir trend içerisine giren Sırbistan AB ile müzakerelerine 2014'te başlamış ve 10 yıllık uzunca bir süreci geride bırakmıştır. Sırbistan ile ilgili olarak yargı üzerindeki siyasi baskılar, kötü cezaevi koşulları, etnik azınlıkların ve LGBT+ topluluğunun hedef alınması ile kadınlara yönelik istihdam uygulamalarındaki eşitsizlikler gibi rapor edilen sorunlar bölgenin kronik sorunları ile benzeşmektedir.

Hukukun üstünlüğü ölçütünde puanı değişmeyen bir diğer ülke AB'nin aday ülkesi olan Bosna Hersek'tir. Ülkedeki yargı bağımsızlığını olumsuz etkileyen koşullar arasında ülkenin çeşitli bölgelerinde farklı mahkeme sistemlerinin bulunması, yargıya atamalar yapan konseyin yozlaştığı algısı, hakimlere yönelik siyasi baskılar, anayasa yargısının bazı ayrılıkçı bölgelerce tanınmak istenmemesi dikkat çekmektedir. Polis yolsuzlukları, savaş suçlarının cezasız kalması, organize suç, hapisane koşulları ve göçmenlere yönelik polis tacizleri, çeşitli etnik gruplara, kadınlara ve LGBT+ topluluğuna yönelik ayrımcılık gibi konular Özgürlük Evi'nin raporlarında öne çıkmakta⁴¹ ve yine hukukun üstünlüğü ile ilgili problemler listesinin bölge genelinde

³⁸ "Albania".

³⁹ "North Macedonia: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2024>.

⁴⁰ European Commission.

⁴¹ "Bosnia and Herzegovina: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2024>.

yüksek ölçüde benzeşmekte olduğunu bir kere daha gözler önüne sermektedir. AB'nin fonları sayesinde göçmenlere yönelik muamelede iyileşme sağlanmış olsa da genel anlamda ülkenin göçmen politikaları eleştirilmeye devam etmiştir.⁴²

Moldova ve Kosova'nın son yıllardaki hukukun üstünlüğü performansları bölge geneli ile kıyaslandığında daha düşük ve yine durağan bir seyir izlemiştir. AB ile müzakereleri nispeten yeni başlayan Moldova, adli atama süreçlerinin şeffaf olmaması, yargıya siyasi etkiler, mahkumlara kötü muamele ve işkence, azınlıkların, kadınların ve LGBT+ bireylerin maruz kaldığı ayrımcılıklar açısından diğer bölge ülkeleri ile benzerlik göstermektedir. Adli süreçlerin uzaması, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvuruların sık olması, siyasi sebeplerle yargı mensuplarının görevden alınması gibi ek problemler bu başlık altında alınan düşük puanın diğer çeşitli sebepleri olarak sıralanmıştır. Mülteci politikaları açısından Ukraynalıların ülkeye kolayca kabul edildiği ancak diğer ırklardan mültecilere yönelik ayrımcılık yapıldığı ifade edilmiştir.⁴³

AB'nin tek potansiyel adayı Kosova için yapılan değerlendirmede, diğer bölge ülkeleri gibi yargıya siyasi müdahalelerin, çeşitli etnik gruplara, kadınlara ve LGBT+ bireylere yönelik ayrımcılıkların bir sorun olmaya devam ettiği belirtilmiştir.⁴⁴ Uzun tutukluluk süreleri, kötü cezaevi koşulları, Sırbistan ile süren anlaşmazlık ve ülkedeki terör saldırılarından Sırp hükümetinin sorumlu tutulması, ülkenin kuzeyinde Nisan 2023'te yapılan seçimler sonrası Sırp tarafından düzenlenen protestolar neticesinde yaşanan çatışmalar ve çatışmalara müdahale etmek üzere NATO'nun barışı koruma askerlerini yönlendirmesi gibi istikrarı bozucu gelişmeler⁴⁵ bu başlık altında Kosova'nın diğer ülkelere kıyasla çok daha düşük bir puan almasının gerekçeleri olarak değerlendirilebilir.

Ukrayna hukukun üstünlüğü açısından çalışmaya dahil olan ülkeler içerisinde en geride yer almaktadır. Ülkedeki mahkemelerin siyasallaşması, Roman azınlık, LGBT+ bireyler ve kadınlara yönelik ayrımcılık klasik bölge

⁴² "Bosnia and Herzegovina".

⁴³ "Moldova: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/moldova/freedom-world/2024>.

⁴⁴ "Kosovo: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2024>.

⁴⁵ "Kosovo".

sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya-Ukrayna savaşının ülkedeki yargı bağımsızlığı koşullarını daha da kötüleştirdiği bilinmektedir, zira savaş koşullarında suçlanan kişilerin uygun hukuki süreçler geçirip geçirmeyeceği, siyasi fişlemeler, gözaltı kampları gibi insan hakları ihlalleri ülkede yaygın hale gelmiştir. Bu gelişmeler neticesinde 2020 sonrasında hukukun üstünlüğü konusunda ciddi bir gerileme sürecine giren ülke, bu gerilemeye rağmen gerçekleştirdiği çeşitli yasal düzenlemeler ile AB sürecinde ilerleyebilmiştir. Bu düzenlemeler arasında 2023'te Yüksek Adalet Kurulu ve Hakimler Yüksek Yeterlilik Komisyonu'nun kurulması ve Anayasa Mahkemesi yargıçlarının atanmasında liyakat esasına dayalı usulün kabul edilmesi, 2000'den fazla boş yargıç kadrosunun doldurulması ve görevde olan 1900 hâkimin incelenmesi sürecinin başlatılması sayılabilir.⁴⁶

Hukukun üstünlüğü açısından yapılan karşılaştırmaların gösterdiği üzere, bölgede özellikle yargının siyasallaşması, kötü cezaevi koşulları, çeşitli ırklara, kadınlara ve LGBT+ bireylere yönelik ayrımcılık konuları bölgedeki ortak sorunlar olarak göze çarpmaktadır. AB müzakere sürecinde hukukun üstünlüğü ile ilgili başlıkların ön plana alındığı ve AB'nin bu konunun üzerine daha fazla eğilme stratejisi belirleyerek genişleme politikasında temel bir değişikliğe gittiği düşünüldüğünde; bölgede hukukun üstünlüğü açısından devam eden kronik sıkıntılar, AB'nin müzakere süreçlerinin tasarımının aday ülkelerde demokratik dönüşümlere olan etkisini sorgulamakta ve bu süreçlerin yetersizliğini gözler önüne sermektedir. Aday ülkelerin gelecekteki üyelikleri AB'nin tüm kural ve normlarının benimsenmesi şartına bağlanmıştır. Aday ülkeler üyelik öncesinde AB ile 35 başlıkta müzakereler yürütmekte ve bu müzakere süreçlerinin tamamlanması ile AB üyeliği gerçekleştirebilmektedir. AB müzakerelerinin 23. "*Yargı ve Temel Haklar*" ile 24. "*Adalet, Özgürlük ve Güvenlik*" başlıkları hukukun üstünlüğünü kapsamaktadır. AB, 2005 Türkiye ve Hırvatistan için öngörülen müzakere süreçlerinde yaşanan zorluklardan hareketle bu iki başlığı müzakere sürecinde ön plana çıkararak, AB'ye üyelik için hukukun üstünlüğü konusundaki ilerlemelere daha fazla önem vermeye başladığını göstermiştir. 2009 Genişleme Stratejisi'nde hukukun üstünlüğünün en önemli zorluklardan biri olduğu ve ele alınması gereken önemli bir öncelik olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷

⁴⁶ "Ukraine: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2024>.

⁴⁷ "Enlargement Strategy 2009-2010 | EUR-Lex", erişim 01 Kasım 2024, <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/enlargement-strategy-2009-2010.html>.

Dolayısıyla, takip eden genişleme süreçlerinde Sırbistan ve Karadağ'dan başlayarak bu iki müzakere başlığının katılım sürecinin erken aşamalarında açılması, tüm müzakere süreci boyunca açık tutulması, müzakere başlıklarının açılması, sürdürülmesi ve kapanışı için ek kriterler (*benchmarks*) tanımlanması gibi tedbirler ile bu konudaki ilerlemenin daha sıkı bir takibi yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, AB müzakere süreçlerindeki ilerlemenin hukukun üstünlüğü konusunda kaydedilecek somut ve sürekli ilerlemeye bağlandığı görülmektedir. Hukukun üstünlüğü aynı zamanda yeni Batı Balkanlar Reform ve Büyüme Aracı ile Ukrayna Aracının işletilmesinde temel bir unsur olarak yer almıştır. Bu destek mekanizmalarından yararlanabilmek için, ülkelerin reform gündemleri hazırlamaları ve somut adımlar atmaları gerekmektedir.

AB ile çeşitli seviyelerde entegrasyon süreçlerine girmiş bulunan Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar'da yer alan hibrid rejimlerin hukukun üstünlüğü başlığında benzer ve kalıcılaşmaya doğru giden sorunlar yaşadıkları, Ukrayna örneğinde ise ciddi bir gerileme kaydedildiği görülmektedir. Siyasetin yargı alanına yönelik baskılarını sürdürme refleksinin hâkim gelmesi, bölgedeki etnik çeşitliliğin yol açtığı ırkçılığın akut bir problem olarak devam etmesi ve bazı örneklerde çatışmalara varan sonuçları ile siyasilerin farklı etnik gruplar ve kimlikler için hukukun üstünlüğü ilkesini işletmede isteksiz olmaları bölgedeki olumsuz tablonun temel sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır. AB'nin bölge ülkelerine yönelik reformları motive edici mekanizmalarının yetersizliği de bu olumsuz tabloya eklenmektedir.

B. İfade ve İnanç Özgürlüğü Boyutunda Performans Karşılaştırması

İfade ve inanç özgürlükleri açısından, Özgürlük Evi'nin raporlarının sonuçlarına bakıldığında Arnavutluk başta olmak üzere, Karadağ, Moldova ve Kuzey Makedonya'nın diğer bölge ülkelerinden daha yüksek bir performansa eriştiği görülmektedir (Tablo 5). Bu ölçütte ilerleme gösteren ülkeler yalnızca 1'er puan yükseliş ile Kosova, Kuzey Makedonya ve Karadağ olmuştur (Tablo 5). Sırbistan ve Ukrayna'da ise ifade ve inanç özgürlükleri açısından gerileme yaşandığı görülmektedir (Tablo 5). Özgürlük Evi, ülkelerin ifade ve inanç özgürlükleri açısından durumunu değerlendirirken, bağımsız medya, inanç özgürlüğü, akademik özgürlükler ve siyasi konularda görüş bildirebilme özgürlükleri gibi kriterleri dikkate almaktadır.

Tablo 5. *İfade ve İnanç Özgürlüğü Boyutunda Performans Dönüşümü*

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ukrayna	11	11	11	11	11	9	9
Kosova	9	9	9	9	9	10	10
Bosna-Hersek	10	10	10	10	10	10	10
Kuzey Makedonya	11	11	12	12	12	12	12
Moldova	12	11	11	12	12	12	12
Karadağ	11	11	11	10	12	12	12
Sırbistan	13	12	12	12	12	12	11
Arnavutluk	13	13	13	13	13	13	13

Arnavutluk bölgede ifade özgürlükleri açısından listenin ilk sırasına yerleşmiştir (Tablo 5). Siyasilerin ve güçlü iş çevrelerinin medyaya olan hakimiyetinin sürmesi ve medyayı denetlemekten sorumlu kurumun bağımsızlığı konusundaki endişeler haricinde bu başlıkta Arnavutluk için ciddi bir sorun rapor edilmemiştir.⁴⁸ AB ile müzakerelerde tüm müzakere başlıklarını açarak en ön sırada yer alan Karadağ da kategorinin nispeten iyi performans gösteren bir diğer ülkesidir. Karadağ'da farklı görüşleri yansıtan ancak siyasallaşmış bir medya, medyayı denetleyen kurumun tarafsız davranabilmesi ve halkın medyaya olan güveninin yükseliş trendi ile olumlu bir gidişattan söz etmek mümkündür.⁴⁹ Karadağ'ın ifade özgürlüğü puanı, hükümeti sosyal medya üzerinden eleştiren vatandaşların tutuklanması ile 2021'deki raporda düşürülmüş, ancak 2022'deki raporda ülkedeki hükümet değişikliği ile kamu yayıncısının daha özgür hale gelmesi ve kişilerin görüşlerini daha özgür ifade edebilmeleri olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmiş ve ülkeye +2 puan değişikliği getirmiştir. AB'nin 2024 Hukukun Üstünlüğü Raporu'na bakıldığında ise, Karadağ'da medyayı düzenleyici kurumun yasa ihlali durumunda para cezası uygulanması dahil olmak üzere kapsamlı yaptırım araçlarına sahip olmasının eleştirildiği görülmektedir.⁵⁰

Kategorinin diğer ilerleme gösterenleri Moldova, Kuzey Makedonya ve Kosova olmuştur. Moldova örneğinde siyasi partilere bağlı kuruluşların medyaya olan hakimiyeti, Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında Rus kanallarının

⁴⁸ "Albania".

⁴⁹ "Montenegro".

⁵⁰ European Commission.

ve web sitelerinin sınırlandırılması ve bazı kanalların suç örgütleri ile olan ilişkileri gerekçesiyle lisanslarının askıya alınması medya özgürlüklerini engelleyen gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ 2019'daki hükümet değişikliği neticesinde Moldova'da tartışmaların daha serbest hale gelmesi ile ülkenin ifade özgürlükleri açısından puanı artırılmıştır.

Kuzey Makedonya'da ifade özgürlüğü ile ilgili sorunların daha çeşitli olduğu görülmektedir. Bu ülke için, inanç özgürlüğüne yönelik bir sorun olarak İslamofobi söylemi, akademik özgürlüklere yönelik bir sorun olarak ders kitaplarında bağımsızlık sonrası olayların asgari düzeyde ele alınması ile siyasi konularda görüş bildirmeyi engelleyebilecek olan hükümetin vatandaşları dinlediği iddiaları ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilen çeşitli sorunlar olarak göze çarpmaktadır.⁵² Kuzey Makedonya'nın 2020'de ifade özgürlüğü puanı son yıllarda gazeteciler üzerindeki baskıların azaldığı gerekçesiyle artırılmıştır.

Kategorinin bir diğer ilerleme gösteren ülkesi Kosova'da akademik özgürlükler ve siyasi görüşlerin ifadesi noktasında görece özgür bir ortamın sağlanabildiği görülmektedir. Üniversite yönetimine yapılan atamalarda siyasi etkinin azalması ülkeye 2023'te olumlu puan değişimi getirmiştir. Kosova'ya özgü rapor edilen bir problem sosyal medyaya yönelik baskılardır. 2023'te en büyük özel televizyon kanalının kapatıldığı ancak kısa bir süre sonra mahkemece bu kararın bozulduğu görülmüştür.⁵³

İfade özgürlükleri açısından son yıllarda farklı sebeplerin etkisinde gerilemeler yaşayan ülkeler Sırbistan ve Ukrayna olmuştur. Sırbistan'ın durumuna bakıldığında, medyanın özellikle Kosova-Sırbistan ilişkilerinden kaynaklı kutuplaşması, muhaliflere yönelik hükümet yanlısı medya kuruluşlarında karalama kampanyaları, gazetecilere yönelik baskılar, iktidarın medyayı domine etmesi ve medya yoluyla propaganda yapması gibi ifade özgürlüklerini baltalayan süreçler söz konusudur. 2019'da ve 2024'te yaşanan olumsuz puan değişimleri, hükümeti eleştiren medya ve çeşitli toplumsal kesimlere yönelik karalamalar, gözetimler ve resmi soruşturmalar neticesine gelmiştir.⁵⁴ Ukrayna, 2022'de Rusya ile başlayan savaş sonrası bölgede ifade özgürlükleri açısından durumu en kötü olan ülke konumuna gerilemiştir

⁵¹ "Moldova".

⁵² "North Macedonia".

⁵³ "Kosovo".

⁵⁴ "Serbia: Freedom in the World 2024 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2024>.

(Tablo 5). 2022’de hükümetin medya üzerindeki kontrolünü genişleten bir yasa çıkarılmış, mahkeme kararı olmadan yayın kuruluşlarının kapatılması kolaylaşmış ve çok sayıda Rus haber kanallarına erişim yasaklanmıştır. Gazetecilere yönelik saldırılar ve gazetecilerin öldürülmesi vakaları rapor edilmiştir.⁵⁵ Küçük dini gruplara yönelik ayrımcılıklar, Ukrayna’daki Ortodoks Kilisesi’ne yönelik baskılar, Rus işgali altındaki bölgelerde uygulanan dini zulümler ülkede ifade özgürlüğünü sınırlandıran gelişmelerdir. Sıkıyönetim altında okullarda azınlık dillerine yönelik yasaların düzeltilmesi, AB’nin Ukrayna’nın katılım müzakerelerini 2024’te başlatma yönündeki kararında etkili olmuştur. Bosna-Hersek ise son yıllarda ifade özgürlükleri açısından bir gelişme gösterememiş, gazetecilere yönelik siyasi baskılar, kamu yayıncılarının siyaseten taraflı yayınları, iftiranın suç sayılacak şekilde yasal düzenleme yapılması, ayrımcı eğitim sistemi ve siyasallaştırılmış müfredat sebebiyle eleştirilmiştir.⁵⁶

Tüm bölgede ifade özgürlükleri açısından yaşanan bunalımların sebebinin medya özgürlükleri olduğu görülmekle beraber, bazı ülkelerde akademik özgürlüklerin, bazılarında inanç özgürlüklerinin bu ülkelerin özgün bazı koşulları neticesinde kısıtlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ukrayna’daki savaş ifade özgürlüğünün her bir alt ölçütünde zorluklar getirmiş ve bu özgürlükler adeta yok sayılmıştır.

C. Örgütlenme Hakları Boyutunda Performans Karşılaştırması

Ülkelerin örgütlenme hakları açısından durumunu tespit edebilmek için, Özgürlük Evi toplantı özgürlüğü, sivil toplum özgürlükleri ve sendikal özgürlükleri değerlendirmektedir. Örgütlenme özgürlüğünün ülkelerin genel özgürlükler puanına katkısı Özgürlük Evi tarafından 12 puan olarak belirlenmiş ve bölge ülkelerinin tamamı bu başlıkta 2024’e gelindiğinde ancak 7-8 puan alabilmişlerdir (Tablo 6). Bu karşılaştırılabilir ve düşük puanlar dikkate alındığında örgütlenme özgürlüğü açısından bölge ülkelerinin genel durumunun yine oldukça benzer ve risk altında olduğu anlaşılmaktadır.

Bu alt ölçütte tek olumlu puan değişimi, AB’nin potansiyel aday ülkesi olan Kosova için +2 puanlık bir farkla 2019’da gerçekleşmiştir (Tablo 6). Kosova’da protestoların daha yaygın ve özgür hale gelmesi ile STK’ların daha özgürce savunuculuk yapabilmeleri bu puan değişikliğinde etkili olmuştur. Ancak, son yıllarda protestoların çatışmalara dönüşmesi, belli STK’ların

⁵⁵ “Ukraine”.

⁵⁶ “Bosnia and Herzegovina”.

yasaklanabilmesi ve sendikalaşmanın koşullarının kötüleşmesi ülkedeki ilerleyişe gölge düşüren gelişmelerdir.

Tablo 6. Örgütlenme Hakları Boyutunda Performans Dönüşümü

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Ukrayna	9	7	7	7	8	7	7
Bosna-Hersek	7	7	7	7	7	7	7
Kosova	6	8	8	8	8	8	8
Kuzey Makedonya	8	8	8	8	8	8	8
Moldova	8	8	8	8	8	8	8
Arnavutluk	9	9	9	8	8	8	8
Sırbistan	10	10	10	9	8	7	7
Karadağ	9	9	9	9	9	9	9

Örgütlenme hakları açısından gerileme gösteren ülkeler Sırbistan, Arnavutluk ve Ukrayna olmuştur. Sırbistan'ın örgütlenme özgürlüğü açısından son yıllarda (2021, 2022, 2023) en çok negatif puan değişimi yaşayan ülke olduğu görülmektedir. Bu düzenli gerilemeye neden olan gelişmeler arasında, protestolara yönelik aşırı güç kullanımı, iktidarın STK'lar ile ilgili bilgi toplamak için para aklama ve terörü finanse etme konusundaki kanunları kötüye kullanması ve yine iktidar tarafından muhalif protestolara yönelik polis ve özel güvenlik güçlerini kullanmaya devam etmesinin etkili olduğu görülmektedir.⁵⁷ Kategorinin bir diğer gerileme gösteren ülkesi Arnavutluk'ta protestocular ile polisin çatışması, 2021'de negatif puan dönüşümü getirmiş,⁵⁸ bunun haricinde STK'ların fon yetersizliği, STK-hükümet istişarelerinin sınırlılığı, sendikaların toplu pazarlıklarının etkisiz olması, sendika üyelerine yönelik ayrımcılıklar gibi sorunların henüz aşamadığı görülmüştür.⁵⁹

Savaş koşulları altındaki Ukrayna'da sağ kanat aşırılık yanlısı grupların örgütlenme özgürlüklerini tehlikeye düşüren şiddet ve tehdit içeren yöntemlere başvurmaları ve bunların yeterince soruşturulmaması neticesinde örgütlenme özgürlükleri açısından 2019'da ciddi gerileme yaşanmıştır. Bir

⁵⁷ "Serbia".

⁵⁸ "Albania: Freedom in the World 2021 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2021>.

⁵⁹ "Albania".

diğer gerileme ise iş kanununa yapılan değişikliklerin sıkıyönetim altında sendikal hakların korunmasını engelleyecek şekilde değiştirilmesi neticesinde 2023'te yaşanmıştır. Ukrayna'da toplanma özgürlüğü ile ilgili yasal mevzuatın yeterli olmayışı ve sıkı yönetim sonrası bu özgürlüklerin kısıtlanması gibi ekstrem durumlar da yaşanmıştır. STK'ların karar alma süreçlerine katılımları olumlu olarak değerlendirilmekle beraber, mali yapıları ile ilgili şeffaflık problemleri, belli grup STK'lara yönelik sindirmeler ve Rus kontrolündeki bölgelerde yalnızca Rus yanlısı STK'ların faaliyetlerine izin verilmesi gibi çeşitli sorunlar sürmektedir.⁶⁰ Büyük sendikaların iktidar ve işverenlerle bulunan bağları ile yasaların sendikal faaliyetleri sınırlandıracak şekilde revizyonu bu yapıların etkinliğini zayıflatmaktadır.

Örgütlenme hakları açısından son yıllarda durumu stabil kalan ülkeler Karadağ, Kuzey Makedonya, Moldova ve Bosna Hersek'tir. Karadağ, bu kategorinin en iyi performansa sahip ülkesi olmakla beraber, çeşitli alt boyutlardaki ihlaller ülkenin bu kategoride tam puan almasını engellemeye devam etmektedir. Bu ihlaller arasında işçi aktivistlerin işverenler tarafından sindirilmesi, sivil topluma yönelik reformların yüzeysel olarak eleştirilmesi ve gösterilere yönelik zaman zaman polis müdahalelerinin gerçekleşmesi gibi durumlar sıralanmıştır.⁶¹ Kuzey Makedonya'da protestolara karşı bazen orantısız güç kullanımı rapor edilmiş, bazı STK'ların ve sendikaların iktidar tarafından baskı görmesi not edilmiştir.⁶² Moldova'da ise iktidar karşıtı protestolarda tutuklamaların olması, STK'ların mali desteğinin yetersizliği, sendikaların işçi haklarını koruyamaması gibi sorunlar söz konusudur.⁶³ Bosna Hersek ile ilgili olarak protestolara karşı polis şiddeti, STK'lara yönelik hükümet müdahaleleri ve sendikal özgürlüklere yönelik iş yasalarındaki engeller gibi problemler yine bölgeyle benzerlik göstermektedir.⁶⁴

Örgütlenme özgürlüklerinin bölgedeki durumunun genel bir değerlendirmesi yapıldığında, tüm bölge ülkelerinde toplantı özgürlüğü, sivil toplum özgürlükleri ve sendikal özgürlükler açısından risklerin sürdüğü, dolayısıyla AB süreçlerinin bu özgürlüklerin korunmasına yönelik motive edici mekanizmalarını çeşitlendirmesi gerektiği sonucuna varılabilir. Sorunların bölge ülkelerindeki benzerliği düşünüldüğünde, bu sorunların çözümünü hedefleyen bölgeye yönelik spesifik araçların geliştirilmesi,

⁶⁰ "Ukraine".

⁶¹ "Montenegro".

⁶² "North Macedonia".

⁶³ "Moldova".

⁶⁴ "Bosnia and Herzegovina".

AB'nin bölgede insan haklarının geliştirilmesine yönelik etkisini kuvvetlendirebilir.

D. Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar Boyutunda Performans Karşılaştırması

Kişisel özerklik ve bireysel haklar boyutunda değerlendirilen alt göstergeler arasında hareket özgürlüğü, mülkiyet hakları, kişisel sosyal haklar ile fırsat eşitliği ve ekonomik sömürden uzak olma gibi çeşitli haklar yer almaktadır. Bu haklar söz konusu olduğunda, AB süreçlerinde daha ileri aşamalarda olan ülkelerin daha iyi performansla sahip olduğu görülmektedir. Uzun süredir AB müzakereleri devam eden Sırbistan ve Karadağ, kişisel özerklik ve bireysel haklar açısından nispeten iyi performans gösteren ülkeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7. Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar Boyutunda Performans Dönüşümü

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Sırbistan	13	12	12	12	12	12	12
Ukrayna	10	10	10	10	10	8	8
Bosna-Hersek	10	10	10	10	10	10	10
Kuzey Makedonya	10	10	10	10	10	10	10
Moldova	9	9	9	9	9	9	9
Kosova	7	7	8	8	8	8	8
Arnavutluk	9	9	9	9	9	9	9
Karadağ	12	12	11	11	11	11	11

Sırbistan ile ilgili olarak mülkiyet hakları konusunda yasadışı inşaat, kayıtsız binalar, Roman vatandaşların zorla tahliyesi, aile içi şiddetin sorun olmaya devam etmesi, yüksek işsizlik neticesinde emek sömürsü ve göçmen işçilere yönelik insan hakları ihlalleri gibi sorunlar bildirilmiştir.⁶⁵ Ülkede fabrikalarda çalışma koşullarının kötüleşmesi ve sömürüye karşı yasaların yetersizliği 2019'da olumsuz puan değişimi getirmiştir.⁶⁶ Karadağ'a bakıldığında ekonomide devletin ağırlığı, kadınlara yönelik şiddet ve cinayetlerin artışı, kamuda liyakatin zayıflaması, özel sektörde işveren

⁶⁵ "Serbia".

⁶⁶ "Serbia: Freedom in the World 2019 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2019>.

sömürüsü ve insan ticareti sorunlarından bahsedilmektedir.⁶⁷ 2020'de hükümetin işletmelerden rüşvet talep ettiği gerekçesiyle olumsuz puan değişikliği gerçekleşmiştir.⁶⁸

AB ile müzakerelere nispeten yeni başlayan Kuzey Makedonya, Arnavutluk ve Moldova gibi ülkeler grubuna baktığımızda, kişisel özgürlükler başlığında bu ülkelerin ancak 9-10 puana ulaşabildikleri ve son yıllarda herhangi bir ilerleme gösteremedikleri görülmektedir (Tablo 7). Kuzey Makedonya'da Roman vatandaşların çocuklarının erken evlilikleri ve ayrı sınıflara yerleştirilmeleri, göçmen çocuklarının zorla çalıştırılması, iş ve eğitimde yolsuzluklar, LGBT+ bireylerin hakları ile ilgili yasal düzenlemelerin gecikmesi, asgari ücret oranının altında çalıştırmalar ve insan ticareti ile mücadelenin yetersizliği gibi olumsuz şartlardan söz edilmektedir.⁶⁹ Arnavutluk'ta namus kurallarıyla ilgili uygulamalar, mülk iadesi davalarının çözülmemesi, rüşvet, eşit miras hakkı ve boşanma konusundaki zorluklar, eşcinsel evliliklerin tanınmaması, aile içi şiddetin önlenmesindeki yetersizlikler ve işyeri güvenliği sorunları⁷⁰ ülkenin kişisel özerklik ve bireysel hakların korunması konusunda yetersiz kaldığına işaret etmektedir. Moldova'da ise ihtilaflı Transdinyester bölgesine seyahatlerin otoritelerce kontrol edilmesi, eğitim kurumlarında rüşvet, mülkiyet haklarını koruyamayan zayıf ve yozlaşmış yargı, yolsuzluk, aile içi şiddet ve cinsel istismar gibi problemler ve bunlara yönelik cezaların yetersizliği, Roman toplulukta çocuk evlilikleri, eşcinsel evliliklerin tanınmaması, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, belgesiz çalışma, insan ticareti gibi pek çok olumsuzluk devam etmektedir.⁷¹

AB aday ülkesi konumunu 2022'den beri sürdüren Bosna Hersek, bireysel hakların korunması açısından bölgenin ortalama performansa sahip ülkelerindendir (Tablo 7). Bosna-Hersek ile ilgili olarak mülkiyet haklarına ilişkin yaygın yolsuzluk ve kayırmacılık, eşcinsel evliliklerin tanınmaması, 1992-1995 savaşıdan sonra iade edilmeyen mülkler, bazı bölgelerde kara mayınlarının varlığı, sömürücü çalışma koşulları ve insan ticareti gibi problemler bildirilmektedir.⁷²

⁶⁷ "Montenegro".

⁶⁸ "Montenegro: Freedom in the World 2020 Country Report", Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2020>.

⁶⁹ "North Macedonia".

⁷⁰ "Albania".

⁷¹ "Moldova".

⁷² "Bosnia and Herzegovina".

Kosova ve Ukrayna kişisel özgürlükleri korumada en başarısız bölge ülkeleri olarak değerlendirilmiştir (Tablo 7). Kosova'nın Sırp bölgelerinde yaşayanların hareket özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar (Sırp plakalı araçlara ceza yazılması gibi), mülkiyet hakları konusunda hem mevzuatta hem de uygulamada yaşanan problemler, kadınların miras haklarından vazgeçme yönünde baskı görmeleri, yerinden edilmiş kişilerin mülklerini geri almada yaşadığı zorluklar, aile içi şiddetin yaygınlığı ve mücadele yaklaşımının yetersizliği, bölge genelinde olduğu gibi eşcinsel evliliklerin yasak olması, insan ticareti, gayri resmi ekonominin ağırlığı ve bunun sömürü şartlarını oluşturması gibi çok çeşitli problemler⁷³ neticesinde bu alt ölçütte ülke puanı oldukça düşük kalmıştır. Bölgede olumlu puan değişiminin yalnızca Kosova'da 2020'de gerçekleşmesinde, ülkenin Sırbistan'dan gelen yolculara yönelik idari gereklilikleri gevşetmesi ve Kosovalıların ikamet bilgilerini değiştirme yükünü hafifleten yeni idari sistemler dolayısıyla hareket özgürlüklerine yönelik kısıtlamaların azalması etkili olmuştur (Tablo 7).⁷⁴

Ukrayna'nın kişisel özerklikler başlığında -2 puanlık dönüşümünün 2022'de Rusya ile başlayan savaş sonrası yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu durum özellikle ülkede seferberlik ve işgal koşulları altında Ukrayna vatandaşlarının üçte birini mülteci konumuna düşürürken, işgal topraklarındaki Ukraynalılar ülkelerine geçememekte, Rus vatandaşlığına geçmeyenlerin mülklerine el konulabilmekte, askere alımlardan dolayı erkek vatandaşların ülkeyi terk etmesi yasaklanmaktadır. Ülkede ayrıca eşcinsel evlilikler yasaktır, iş ortamında sömürü koşullarından, kadın ve insan ticaretinin devam etmekte olduğundan da söz edilmektedir.⁷⁵

Kişisel özerklik ve bireysel haklar söz konusu olduğunda ilgili değerlendirmelerin çok geniş bir çerçevede yapıldığı ve bölgede bu başlık kapsamında yaşanan sorunların çok çeşitli olduğu görülmektedir. Bölge ülkelerinin genelinde emek sömürüsü, kadın hakları ihlalleri ve yaygın yolsuzluk bu kategoride ülkelerin düşük performansının ön plana çıkan nedenleri gibi durmaktadır. Bölgede savaş veya çatışmalara varan anlaşmazlıklar, bazı ülke örneklerinde bireysel hakların korunmasını yönünde adımların atılmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum bölgenin istikrara

⁷³ “Kosovo”.

⁷⁴ “Kosovo: Freedom in the World 2020 Country Report”, Freedom House, erişim 01 Kasım 2024, <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2020>.

⁷⁵ “Kosovo”.

kavuşturulmasının, kişisel hak ve özgürlüklerin tesisi açısından önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle hibrid rejimler betimlenmiş ve Avrupa özelinde incelemeye tabi tutulan bu rejimlerde insan haklarının durumu ve bu durumu açıklamak için ülkelerin benzer ve birbirinden farklı özellikleri incelenmiştir. Bu yöntem sayesinde, hibrid rejimlerin insan hakları açısından karşılaştırılması için özgün bir model ortaya konmuş, hangi dinamikler etkisinde insan hakları performanslarının dönüştüğü analiz edilmiş, ortak sorunların ortaya çıkartılması, öncelik alanlarının ve bunlara yönelik alınacak tedbirlerin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Bölge genelinde insan haklarının durumunda belirleyici olan risklerin benzerliği ve olumlu yönde dönüşümlerinin çok sınırlı olduğu dikkate alındığında, bu çalışmada incelenen ülkelerin mevcut koşullarda kalıcı olarak hibrid rejimler haline gelmesi ihtimalini değerlendirmek gerekmektedir. Bazı örneklerde yaşanan iktidar değişimleri neticesinde yürürlüğe sokulan kapsamlı yargı reformları, tartışmaların daha özgür hale gelmesi ve gazetecilere yönelik baskıların azalması yoluyla insan hakları boyutunda olumlu yönde ilerlemeler kaydedilebilmiştir. Bu durum, demokrasinin siyasi özgürlükler ve insan hakları boyutları arasındaki etkileşimi göstermesi açısından kayda değer bir bulgudur. Özellikle otoriter eğilimli yönetimlerin medyaya ve yargıya, akademik özgürlükler ve inanç özgürlüklerine yönelik müdahaleleri, farklı kimlikleri tanımadaki isteksizlikleri de bu kapsamda düşünülebilir. Bu alanlara yönelik baskılar olumsuz puan dönüşümleri getirirken, yine bu alanlar üzerindeki siyasi etkinin azalması yönündeki reformlar bölgede insan haklarının durumunun iyileşmesinde etkili olmaktadır.

Bölgede istikrarsızlık yaşamakta olan ülkelerde veya Ukrayna örneğinde olduğu gibi aşırı bir istikrarsızlık durumuna sürükleniş halinde, insan haklarına yönelik ihlallerin çok çeşitli hale geldiği görülmüştür. Savaş koşullarına giren Ukrayna ile benzer bir gerilemenin AB ile 10 yıldır müzakereler sürdürmekte Sırbistan'da yaşanması, AB süreçlerinin demokratikleşmeyi teşvik edici ve koruyucu mekanizmalarının işlerliğini sorgulanır hale getirmiştir.

Kosova ve Kuzey Makedonya gibi ülkelerin son yıllarda geçirdikleri pozitif yönlü dönüşüm, AB koşulluluk mekanizmasının müzakereler

başlatılmadan önceki adaylık süreçlerinde daha etkin olduğunu göstermiştir. Sırbistan ve Karadağ gibi ülkelerde ise önceki AB genişleme dalgaları ile kıyaslandığında oldukça yavaş ilerlemekte olan ve uzun süren müzakere süreçleri, bu ülkeler ve AB ile müzakereleri görece yeni başlayan ülkeler açısından üyelik perspektifinin giderek uzaklaşan bir ihtimal olarak algılanması sonucunu doğurmaktadır. Bu gelişmeler, AB'nin demokrasiyi motive edici araçlarının ve yaptırım mekanizmalarının işlerliğini sorgulatmıştır. Bu bağlamda, bölgede insan haklarının iyileştirilmesi açısından yaşanan durgunluğu açıklarken, AB müzakere süreçlerinin geçmişle kıyaslandığında yeni birtakım koşulların etkisinde farklı seyretmekte olduğunu dikkate alınması gerekmektedir. Yine de çalışmaya konu ülkelerin spesifik olarak insan hakları boyutundaki performanslarının karşılaştırmalarına baktığımızda, bu ülkelerin AB sürecindeki ilerlemeleri ile aldıkları puanlar arasındaki paralellik, AB'nin müzakere sürecindeki ilerleme için insan haklarının gözetilmesi ön plana çıkarmakta olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Anghel, Veronica, ve Jelena Džankić. “Wartime EU: consequences of the Russia – Ukraine war on the enlargement process”. *Journal of European Integration* 45, sy 3 (03 Nisan 2023): 487-501. <https://doi.org/10.1080/07036337.2023.2190106>.
- Atatorun, Mustafa, ve Sinan Veziroğlu. “Liberal Kozmopolitanizm ve Avrupa Birliği : Ukrayna ve Moldova’nın Adaylık Statüsü Üzerine Bir Eleştiri”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 23, sy 1 (06 Haziran 2024): 1-32. <https://doi.org/10.32450/aacd.1368657>.
- Börzel, Tanja A. “When Europeanization Hits Limited Statehood: The Western Balkans as a Test Case for the Transformative Power of Europe”. İçinde *European Integration and Transformation in the Western Balkans*. Routledge, 2013.
- Cianetti, Licia, James Dawson, ve Seán Hanley. “Rethinking ‘democratic backsliding’ in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland”. İçinde *Rethinking “Democratic Backsliding” in Central and Eastern Europe*. Routledge, 2019.
- Demirtaş, Birgül. “AB’nin Dönüştürücü Gücü ve Batı Balkanlar’da Demokratikleşme Süreci: Başarılanlar ve Başarısızlar”. İçinde *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri Ataum 30. Yıl Armağanı*. Ankara Üniversitesi Yayınları, 2018.

- “Democracy Report 2024: Democracy Winning and Losing at the Ballot”. Erişim 01 Kasım 2024. https://www.v-dem.net/documents/44/v-dem_dr2024_highres.pdf.
- Diamond, Larry. *Developing Democracy: Toward Consolidation*. JHU Press, 1999.
- Doris Malaj, ve Elena Polo. “An Evidence-Based Analysis of The EU’s Hampered Transformative Power In The Western Balkans”. *Journal of Liberty and International Affairs* 9, sy 3 (2023): 215-33. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1210090>.
- Durakçay, Fulya Akgül, ve Sedef Eylemer. “Avrupa Birliği’nin Demokrasi Teşviki: Temel Stratejiler ve Yaklaşımlar”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 21, sy 1 (05 Ağustos 2022): 1-42. <https://doi.org/10.32450/aacd.1148588>.
- Economist Intelligence Unit. “Democracy Index 2023”. Erişim 23 Ekim 2024. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2023/>.
- “Enlargement Strategy 2009-2010 | EUR-Lex”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/enlargement-strategy-2009-2010.html>.
- European Commission. 2024 Rule of Law Report: The rule of law situation in the European Union. Erişim 23 Ekim 2024. https://commission.europa.eu/publications/2024-rule-law-report-communication-and-country-chapters_en.
- Freedom House. “Albania: Freedom in the World 2021 Country Report”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2021>.
- Freedom House. “Albania: Freedom in the World 2024 Country Report”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/albania/freedom-world/2024>.
- Freedom House. “Bosnia and Herzegovina: Freedom in the World 2024 Country Report”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2024>.
- Freedom House. “Freedom in the World Research Methodology”. Erişim 23 Ekim 2024. <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>.
- Freedom House. “Kosovo: Freedom in the World 2020 Country Report”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2020>.
- Freedom House. “Kosovo: Freedom in the World 2024 Country Report”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/kosovo/freedom-world/2024>.
- Freedom House. “Moldova: Freedom in the World 2024 Country Report”. Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/moldova/freedom-world/2024>.

- Freedom House. "Montenegro: Freedom in the World 2020 Country Report". Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2020>.
- Freedom House. "Montenegro: Freedom in the World 2024 Country Report". Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/montenegro/freedom-world/2024>.
- Freedom House. "North Macedonia: Freedom in the World 2024 Country Report". Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2024>.
- Freedom House. "Serbia: Freedom in the World 2019 Country Report". Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2019>.
- Freedom House. "Serbia: Freedom in the World 2024 Country Report". Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2024>.
- Freedom House. "Ukraine: Freedom in the World 2024 Country Report". Erişim 01 Kasım 2024. <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2024>.
- Gafuri, Adea, ve Meltem Muftuler-Bac. "Caught between stability and democracy in the Western Balkans: a comparative analysis of paths of accession to the European Union". *East European Politics* 37, sy 2 (03 Nisan 2021): 267-91. <https://doi.org/10.1080/21599165.2020.1781094>.
- Juncos, Ana E. "Resilience as the new EU foreign policy paradigm: a pragmatist turn?" *European Security* 26, sy 1 (02 Ocak 2017): 1-18. <https://doi.org/10.1080/09662839.2016.1247809>.
- Levitsky, Steven, ve Lucan A. Way. "Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism". *Journal of Democracy* 13, sy 2 (2002): 51-65. <https://muse.jhu.edu/pub/1/article/17196>.
- Merkel, Wolfgang. "Embedded and Defective Democracies". *Politička misao : časopis za politologiju* 41, sy 3 (2004): 80-104. <https://hrcak.srce.hr/en/clanak/35657%3F>.
- Morlino, Leonardo. "Are There Hybrid Regimes? Or Are They Just an Optical Illusion?" *European Political Science Review* 1, sy 2 (Temmuz 2009): 273-96. <https://doi.org/10.1017/S1755773909000198>.
- Müller, Patrick, Karolina Pomorska, ve Ben Tonra. "The Domestic Challenge to EU Foreign Policy-Making: From Europeanisation to de-Europeanisation?" *Journal of European Integration* 43, sy 5 (04 Temmuz 2021): 519-34. <https://doi.org/10.1080/07036337.2021.1927015>.

- Önsoy, Murat, ve Gürol Baba. "One Size Does Not Fit All: An Analysis of US and EU Democracy Promotion in the Western Balkans". *Gazi Akademik Bakış* 11, sy 22 (10 Haziran 2018): 15-39. <https://doi.org/10.19060/gav.437759>.
- Petrovic, Milenko, ve Nikolaos Tzifakis. "A geopolitical turn to EU enlargement, or another postponement? An introduction". *Journal of Contemporary European Studies* 29, sy 2 (03 Nisan 2021): 157-68. <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1891028>.
- Raik, Kristi, Steven Blockmans, Anna Osypchuk, ve Anton Suslov. "EU Policy towards Ukraine: Entering Geopolitical Competition over European Order". *The International Spectator* 59, sy 1 (02 Ocak 2024): 39-58. <https://doi.org/10.1080/03932729.2023.2296576>.
- Rrapaj Kolasi, Jonilda. "Balkanlarda Avrupa Birliği'nin Demokrasi Teşviki Politikalarının Sınırlılıkları: Yakınsama ve Yol Ayrımı Arasında Arnautluk". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 16 Mayıs 2024, 1-23. <https://doi.org/10.33630/ausbf.1319620>.
- Schimmelfennig, Frank, ve Ulrich Sedelmeier. "The Europeanization of Eastern Europe: the external incentives model revisited". *Journal of European Public Policy* 27, sy 6 (02 Haziran 2020): 814-33. <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1617333>.
- Shyrokykh, Karina. "Compromising on Values? Human Rights Pressure and Competing Interests of the European Union in the Former Soviet States". *European Foreign Affairs Review* 23, sy 1 (01 Şubat 2018). <https://kluwerlawonline.com/api/Product/CitationPDFURL?file=Journals\EERR\EERR2018007.pdf>.
- . "Effects and side effects of European Union assistance on the former Soviet republics". *Democratization* 24, sy 4 (07 Haziran 2017): 651-69. <https://doi.org/10.1080/13510347.2016.1204539>.
- Smith, Nicholas Ross, Nina Markovic Khaze, ve Maja Kovacevic. "The EU's stability-democracy dilemma in the context of the problematic accession of the Western Balkan states". *Journal of Contemporary European Studies* 29, sy 2 (03 Nisan 2021): 169-83. <https://doi.org/10.1080/14782804.2020.1823823>.
- Szymański, Adam. "De-Europeanization and De-Democratization in the EU and Its Neighborhood". *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 15, sy 2 (2017): 187-211. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=899119>.
- Tomini, Luca, ve Seda Gürkan. "Contesting the EU, Contesting Democracy and Rule of Law in Europe. Conceptual Suggestions for Future Research". İçinde *Illiberal Trends and Anti-EU Politics in East Central Europe*, editör Astrid Lorenz ve Lisa H. Anders. Palgrave Studies in European Union Politics. Cham: Springer International Publishing, 2021. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54674-8>.

“V-Dem”. Erişim 23 Ekim 2024. <https://www.v-dem.net/>.

Wigell, Mikael. “Mapping ‘Hybrid Regimes’: Regime Types and Concepts in Comparative Politics”. *Democratization* 15, sy 2 (01 Nisan 2008): 230-50. <https://doi.org/10.1080/13510340701846319>.

Zakaria, Fareed. “The Rise of Illiberal Democracy”, t.y.

Zweers, Wouter, Giulia Cretti, Myrthe de Boon, Alban Dafa, Strahinja Subotić, Milena Muk, Arber Fetahu, Ardita Abazi, Emina Kuhinja, ve Hata Kujraković. “The EU as a Promoter of Democracy or ‘Stabilitocracy’ in the Western Balkans?” The Clingendael Institute, Şubat 2022. https://www.thinkforeurope.org/wp-content/uploads/2022/02/The-EU-as-a-promoter-of-democracy-or-stabilitocracy_2eproef.pdf.